

Родољуб Кубат¹

Православни богословски факултет, Београд – Србија

АНГЕЛОЛОШКЕ ПРЕДСТАВЕ ПОЗНОГ ЈУДАИЗМА КАО ИЗРАЗ СПЕЦИФИЧНОГ ТЕОЛОШКОГ ДИСКУРСА

Теологија слике

Апстракт: Предмет студије јесте да у основним цртама представи небески свет позног јудаизма, указујући на комплексан феномен развоја познојудејских ангелолошких представа. Поред општег увида у познојудејску ангелологију, у једном делу рада обрађују се феномени као што су класификација анђела према служби: анђеоски тумач, анђеоски заступник, несвајајући анђели и анђели славе. Посебна пажња посвећује се анђеоским редовима, при чему се узима у обзир многострукост познојудејских предања. Арханђели се издвајају као посебан анђеоски ред. У наставку се обрађује феномен анђеоских имена, међу којима се посебно издвајају Михаил, Гавриил, Рафаил, Уриил и Метатрон. После „археолошких“ увида, тежиште рада помера се у сферу теолошко-херменеутичких промишљања, чију пажњу привлачи теолошки исказ као такав. У овом случају, то је теологија слика и визија. Тиме се отвара питање изражајне могућности теолошког дискурса, његове условљености и полифониности.

Кључне речи: ангелологија, ангелолошке представе, анђели, монотеизам, трансценденција, Бог, посредник, позни јудаизам, анђеоске службе, свет, природа, хијерархија.

Није једноставно свеобухватно представити ангелологију позног јудаизма. Пре свега, још много тога није поуздано утврђено. У сваком случају, ангелологија овога доба доста се разликује од класичне старосавезне. Може се узети као тачна чињеница да се у каснијем јудаизму ради о развоју раније ангелологије. То је свакако било условљено различитим, спољашњим и унутрашњим факторима. Ангелологија се посебно развила у апокалиптичкој литератури (Ен, сАвар, Јуб)². Тамо где се са посебним занимањем прати откривање Божије воље у историји, посебно у непосредној будућности, влада посебно интересовање за веснике који ту вољу саопштавају. Додуше, тенденција развоја ангелолошких представа приметна је већ у постегзилним списима, као код Јова (1 6; 2 1), Данила (7 10; 10 5; 12 7) и Товије (3 17; 8 3; 12 15). Извесно је да је у том периоду постојало општераспрострањено веровање у анђеле, али на основу сачуваних података, тешко је говорити о томе да се у позном јудаизму развила систематска ангелолошка доктрина³.

1 rkubat@bfspc.bg.ac.rs

2 Johann Michl, Engel, BThW, 230.

3 Уп. Larry W. Hurtado, *One God, One Lord: Early Christian Devotion and Ancient Jewish*

Ангелологија позног јудејства веома је сложена. Постоје читаве армије анђела. Стотине њих познати су по именима; међутим, у већини предања помиње се тек мали број анђела. Чак и они који се највише помињу немају исту улогу и значај у различитим предањима. Негде је Михаил најзвишенији, понегде Гавриил, док је у једном од предања највиши анђео Метатрон. Службе им се често преплићу. Разлог томе лежи у многострукости познојудејског предања. Један број Јевреја живео је у Вавилонији, други у Александрији, било их је у Сирији, Малој Азији и другде, поготово када су ове земље ушле у оквир римске државе, али, наравно, и раније, под Персијанцима, Селевкидима и Птолемеидима. Свакако, и тада је већина Јевреја боравила у Палестини. Живећи међу многим народима, долазили су под различите утицаје који су се временом преплитали и даље развијали. То је био процес који је трајао столећима. Највише се говори о персијским утицајима. Ипак, важно је напоменути да ангелолошка интересовања нису била подједнако заступљена у свим круговима постезилног јудаизма. Док су се есени веома занимали за анђеле⁴, још више развијајући народне представе, садукеји су одбацивали таква схватања (Дап 23 8)⁵.

Феномен развоја ангелологије често се доводи у везу са развојем свести о Божијој трансцендентности. Између Бога и света појављује се све већи „онтолошки јаз“. То би се могло тумачити тако да су анђели преузели неке раније Јахвеове функције, те да је дошло до извесног истискивања Бога из религијске свести позних Израилаца. Питање је, свакако, врло комплексно. С једне стране, феномен Божанских посредника и хипостаза присутан је у религијама израилског окружења, али и каснијој јелинској философској мисли. Ипак, на основу опште слике познојудејске религиозности, може се говорити о извесном развоју свести Божије трансценденције, али не у смислу истискивања Јахвеа из света у корист анђела, него у смислу наглашавања Бога кроз анђеоске ликове. Величина израилског Бога огледа се у његовој доминацији над небеским и земаљским светом. Ту се пре ради о једној генијалној теолошкој концепцији, изазваној општим стањем. Насупрот очигледној земаљској безначајности Израила, изабраника Божијег, Бог је у сфери крајње стварности, небеској сфери, показао да је прави цар свега. Божија моћ и величина се приказују помоћу најимпресивнијих модела земаљске моћи, познатих писцима ових текстова, као што су царски двор и његова моћна хијерархија официра и службеника. Другим речима, слика анђеоске хијерархије замишљена је као начин релативизације земаљске структуре власти и моћи са којом је Израил морао да се натиче у овом периоду⁶. То што је Бог створио много анђеоских службеника у обављању његове воље, не значи нужно да је он удаљен од света и да је те службе препустио анђелима. Пре би се рекло да овај феномен показује Бога као општег господара над свиме што постоји, великог и кадрог да спроведе своју вољу у свако доба и на сваком месту⁷.

Осим тога, ангелологија је теолошка област која је најподложнија различитим утицајима. Сама чињеница да се веровало да постоје „тисуће тисућа“ анђела, указује на могућност да се међу њима нађу анђели многих народа. С друге стране, човекова „домишљања“ на овом пољу веома су креативна, тако да није чудо што се временом развила богата и разнолика ангелологија. Томе иде у прилог и чињеница да је тада монотеизам био довољно јак да му није претила опасност са те

Monothelism, Eerdmans, 21998, 25.

4 Уп. Јосиф Флавије, *Јудејске старине* 2, 8, 7 (142).

5 Уп. Иполит Римски, *Побијање јереси* 9, 30, 4.

6 Larry W. Hurtado, *op. cit.*, 26.

7 *Ibidem*, 27.

стране. Док је год библијској религији претила опасност политеизма, ангелологија се није могла развити⁸. Истовремено, наглашавање Божије трансцендетности је, на неки начин, отварао места за многе анђеоске ликове који су у све већој мери извршавали Божије налоге на земљи⁹, наравно, не истискујући Бога, него више у смислу посредовања Бога преко анђеоских сила и једног дубљег и личнијег односа према свету који је створио Бог. Тиме су многе народне представе о анђелима дошле до јачег изражаја, док су раније биле потискиване ван рубова званичног јавхеизма.

1. Опште ангелолошке представе

Стотине тисућа анђела, по каснијим јудејским представама, окружују престо Божији (Дан 7 10; 1 Ен 71 8; сАВар 21 6; 48 10; 4Језд 8 21). Они непрестано славе Бога (1Ен 39 13; 2Ен 8 8; 17; 22 3; 42 4; ЗвЛв 3 8), образујући „војску небеску“ (Нем 9 6), која у хоровима велича Бога (2Ен 20 4) и спремно чека његове заповести (1QH 3 35с). Анђели имају и друге службе. Милиони анђеоских бића налазе се на различитим небесима (ЗвЛв 3 2с.5-8); читав космос испуњен је анђелима. То су бесмртна бића (1Ен 15 4.6), која је Бог, по неким схватањима, створио првог дана (Јуб 2 2)¹⁰. Они су весници, слуге и пратиоци Божији, који у свету испуњавају вољу Божију¹¹. Свет није космос уређен мртвим природним силама, него је оживљен анђелима. Ништа у природи није мртво, него је све прожето анђелима. „Нема ствари на свету, чак ни једне травчице, на којој није постављен један анђеоски“¹². Анђели су постављени над сунцем, месецом и звездама (1 Ен 72–82; 2 Ен 11; 19)¹³. Све појаве у природи: ветар, севање муња, падавине (Јуб 2 2; 1 Ен 60 11-21), затим годишња доба (Јуб 2 2; 2 Ен 19 4), воде (1Ен 61 10; 66 2; 69 22; 2 Ен 19 4), све је подређено анђелима.

Анђели су бестелесне природе (1Ен 15 6; ААвр 19 6)¹⁴, односно ватрене природе (сАВар 21 6; 59 11; 2 Ен 1 4с; 20 1; 29 1, 3; 30 1). Они се не хране земаљском храном (Тов 12 19), него узимају ману небеску (Пс 78 25 (LXX); Прем 16 20; 4 Језд 1 19). Када се појављују на земљи, то јест када постају видиви, не јављају се у материјалном телу, него само у облику човека (Дан 8 15; Тов 5 4с; 1Ен 1 4). Приликом јављања показују се у красоти (1Ен 1 5), обучени у платно (Јез 9 2.11; 10 2с.6; Дан 12 6) које је беле боје (ЗвЛв 8 2). Окружени су златом (2Мак 3 25) или ватром (2Ен 29 3); јављају се громким гласом, док им лице блешти као муња¹⁵. Човек се скрива од погледа анђела (1 Дн 21 20). Некада су замишљани као крилата бића.

Анђели се јављају људима као Божији весници (Дан 14 33; Тов 3 17). Они се пред Богом залажу за људе и њихове молитве приносе пред Бога (Тов 12 15; 1 Ен 99 3; ЗвДн 6 2). Анђели су заштитници људи (Дан 3 49; 2 Мак 11 6; 15 22с; 1 Ен 100 5; ЗвЈд 3 10; ЗвДн 6 5; ЗвЈс 6 7), који их спасавају од опасности (Тов 3 17; 2Мак 15 23). Сваки појединац стоји под заштитом нарочитог анђела (1QS 4 15с); тога анђела

8 Johann Michl, „Engel V (Engelnamen)“, RAC V, 64.

9 Johann Michl, „Engel“, BThW, 230.

10 По сАВар 21 6 од вечности.

11 Hans Bietenhard, *Die himmelische Welt im Urchristentum und Spätjudentum*, Tübingen, 1951, 101.

12 Jalkut Chadash 147, Eisenmenger II, 377.

13 Hans Bietenhard, op. cit., 102.

14 Уп. Филон Александријски, *De sacrificiis Abelis et Caini* 5: „ἀσώματοι καὶ εὐδαίμονες ψυχαί“.

15 Johann Michl, op. cit., 232.

чувара додељује Бог (гАВар 12 3; 13 1; 2 Ен 19 4). Анђела има и сваки народ (Дан 10 13, 20; Јуб 15 31с; 1Ен 89 59; 90 22.25). С друге, пак, стране, анђели извршавају казну Божију над људима (1Дн 21 12.15с.27; 1 Мак 7 41; сАВар 6 4с; ЈиА 25 6) итд. Без обзира на велики број предања и различитих улога и позиција које анђеоска бића имају у њима, могуће је направити извесну класификацију анђеоских ликова и редова.

1. Класификација анђела према основној служби

Под овим се подразумевају службе које врше анђели. Ранији класичан назив за службу гласника – „מַלְאָכִים“, „ἄγγελος“ – у позном јудаизму постаје назив за посебна бића, која су се претходно сретала под именом „синови Божији“ или „свети“ (Јов 1 5; 15 15; Пс 89 6, 8; Ам 4 2; итд.). Анђели се схватају искључиво као духовна бића (1Ен 15 6; Јуб 1 25; 15 31). Они су духови („רוּחִים“, „πνεύματα“). То се јасно види код 1Ен 39 12: „Свет је Господ духова, он напуни земљу духовима“. Ти духови сада се јављају са више назива, као што су: „синови неба“ (1Ен 6 2; 13 8; 14 3; 1QS 4 23; 11 8; 1QH 3 22), „свети“ (Зах 14 5; Сир 42 17; Прем 5 5; Јуб 17 11; 31 14; 33 12; 1Ен 1 9; ЗвЛв 3 3; 1QS 11 8; 1 QM 12 1, 4; 1QH 3 22; 4 25; 10 35), „свети анђели“ (Тов 11 4; 12 15; 1Ен 71 8с; 1QM 7 6), „Божански“ – „עֲבָדִים“ (1QM 1 10с; 14 15; 17 7; 1QH 7 28; 10 8), „неспавајући“ (Ен 39 12с; 40 2), „кнежеви“ (Дан 10 13, 20с.; 12 1; 1QS 3 20; 1QM 13 10.14), „дивни“ (2Ен 21 1.3; 1QH 10 8) итд. Наравно, и даље се зову „војска“, „војска небеска“ и „војска са висине“ (1Ен 60 1; 4 Језд 6 3; 8 21; 2Вар 21 6; 48 10; 59 11). Сви они су Богу подређени духови¹⁶. Бог неприкосновено влада над свим анђеоским редовима. Он је „Кнез Божанских, Цар дивних и Господ свих духова“ (1QH 10 8)¹⁷. Условно се може говорити да постоји више категорија анђела, на основу њихове примарне службе. То су: анђео тумач, анђео заступник, неспавајући – стражари, анђели славе, анђели суда, анђели уништења и кажњавања итд.

1.1. Анђео тумач

Списи настали после ропства у Вавилону говоре о више врста анђела, или тачније о више функција које поједини анђели врше. Необичан је *анђео тумач* (angelus interpres), који се јавља у Књизи пророка Захарије (1 9.13; 2 3); он се не сме мешати са другим анђелима који се сусрећу код Захарије. Додуше, он се први пут појављује код Језекила (40 3-4). Пророк га описује као „човека, који по изгледу беше као од мједи, с ужем ланеним у руци и с трском мерачком“. Његова улога се састоји у тумачењу визија које је пророк имао: „И проговори ми тај човек: Сине човечији, гледај очима својим и слушај ушима својим, и узми на ум све што ћу ти показати, јер си доведен овамо да ти покажем; кажи дому Израилову све што видиш“¹⁸. Слично га описује и пророк Захарија: „Опет подигох очи своје и видех, гле, човек, и у руци му уже мерачко“ (2 1). Анђео и њему тумачи виђења. У овом се огледа значајна разлика између Захарије и пророка пре егзила, где, на пример, Амос (7 1-6) непосредно препознаје Божију вољу. Такође, и између других предегзилних пророка и Јахвеа не

16 Wilhelm Bousset, *Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter*, hg. von Hugo Greßmann, Tübingen 1926, 321.

17 Johann Michl, op. cit., 231.

18 Volkmar Hirth, *Gottes Boten im Alten Testaments. Die alttestamentliche Mal'ak-Vorstellung unter besonderer Berücksichtigung des Mal'ak-Jahwe-Problems*, Berlin, 1975, 101.

постоји посредник. *Анђео тумач* појављује се у Књизи пророка Данила (7 16; 8 15; 9 22; 10 5; 12 8), тумачећи му виђења. Његово појављивање је карактеристично за апокалиптичку литературу (уп. 1Ен 40 8; 46 2; 52 3; 54 4; 4 Језд 5 15.20).

1.2. Анђео заступник

Поред анђела тумача, појављује се идеја о анђелу заступнику једног народа¹⁹, што сведочи Дан 10 13.21; 12 1. Већ у преводу Седамдесеторице (Пнз 32 8) Бог је поделио народе постављајући међе „κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ“²⁰. Анђели народа су небески представници појединих народа²¹. По неким мишљењима, ово је својеврсно васкрсавање старих националних богова²². Тој поставци свакако иду у прилог ранији извештаји из Пнз (17 3; 29 26), где се помињу богови других народа. Овакве представе добиле су нови облик у каснијим списима. Ранији богови народа сада су доживљени као анђели. Израил има такође свог анђела. Код Данила Михаил је важио као заштитник јеврејског народа. Кумранска секта Есена га је држала за спаситеља Израила²³. Ратници су његово име исписивали на штитовима (1QM 9 15)²⁴. Анђели персијског и јелинског народа се не именују (10 13.20), него се појављују као противници Михаила и Гавриила²⁵. Овде се називу нити својеврсног космичког (не метафизичког) дуализма, борба светла и таме.

Представе о анђелу народа су, поред већ наведених старосавезних одломака, имале још нека јака теолошка упоришта у ранијим библијским списима, поготово када се ради о Анђелу јеврејског народа. То је сада могао да буде Анђео Господњи који је извео Израил из Египта. Још је упадљиви лик „Војводе војске Господње“ (ИНв 5 14). Затим „מַלְאָכִים“, који је десетковао асирску војску (2Цар 19 35; Ис 37 36). Сцена из Зах 3 такође говори о Анђелу Господњем, који стаје на страну првосвештеника Исуса, што не мора да значи да он штити личност једног човека, него заступа интерес народа у целини²⁶. Михаил је углавном представљан као тај анђео, али о томе ће више речи бити нешто касније. С друге стране, остаје отворено питање да ли су се анђели народа развили из идеје анђела чувара појединца²⁷, или се десило обратно, мада није искључена ни могућност да су се ове идеје развиле паралелно, независно једна од друге.

19 Представе о анђелима народа нарочито су заступљене у Дан. Они такође објављају Јахвеове налоге, али се не означавају са %a'l.m.;, него као rf; – кнез (опширније види: A. Rohling, „Über den Jehovaengel des Alten Testaments“, ThQ 48, 1866, 537).

20 Са преводом Септуагинте слажу се Вулгата и Самаритикон. Међутим, масоретски текст у Пост 32 8 говори о lae'f.yI yпEB. – синовима Израиловим. Открићем кумранских рукописа (пећина 4), дошло се до изворног јеврејског текста, где је стајало lae yпEB. – синови Божији.

21 Volkmar Hirth, op. cit., 106.

22 Otto Plöger, Das Buch Daniel, 149.

23 Ратни свитак XVII, 6; или Н. Bardtke, *Die Handschriftenfunde am Toten Meer*, Berlin, 1958, 231.

24 Eduard Lose, „Michael“, RGG3, 4, Tübingen, 1960, 932.

25 По једном каснијем равинском предању, Самаел се звао анђео Римљана (3Ен 26 12; уп. W. Lueken, *Michael, eine Darstellung und Vergleichung der jüdischen und der morgenländisch-christliche Tradition vom Erzengel Michael*, Göttingen, 1898, 13). Представљан је као анђео зла – сатана.

26 Volkmar Hirth, op. cit., 107.

27 Управо такво мишљење заступа Wilhelm Bousset, op. cit., 324.

1.3. Неспавајући

Занимљиви и свакако вредни помена јесу анђели стражари, који непрестано бдију – неспавајући. Они су замишљани као небески стражари који својим сјајним очима посматрају сва дела људска, ноћу и дању²⁸. Прве библијске потврде налазимо у Дан 4 13, 17, 23, где се небески стражар назива „רִיבִּי“. Врло је занимљиво, мада и не сасвим јасно, како је долазило до поистовећивања анђела са звездама. У равинској теологији постојала је јасна представа да су анђели ватрене природе. На једном месту (2Ен 29) каже се: „Тада од стене (неба, јер се небо схватало као камена, кристална маса – прим. аут.) Ја (Бог) одсекох један велики огањ, и од њега начиних редове бестелесних војски. И њихово оружје бејаше огањ, и хаљине њихове огањ пламени“²⁹. Можда би решење требало тражити у неким уобичајеним семитским астролошким представама. У сваком случају, изгледа да су звезде схватане као жива бића, то јест анђели²⁹. Као господар анђела – звезда, важио је арханђел Уриил (1Ен 72).

1.4. Анђели славе

Изнад анђела тумача, анђела народа и неспавајућих, постоје анђели који узносе славу Јахвеу – „безбројна блажена војска надсветских умова“, по изразу Псевдо-Дионисија. У постегзилном периоду מַלְאָכִים (анђели) нису нужно били Божији весници, него су схватани и као небеска бића, којима је служба слављење Бога. У тој улози анђели се појављују нарочито у псалмима: „Благосиљајте Господа анђели његови...“ (Пс 103 20), или: „хвалите Господа на небесима, хвалите га на висини. Хвалите га сви анђели његови (מַלְאָכִים)“...“ Оба псалма су постегзилна³⁰. У њима се анђели доживљавају као најузвишенија небеска бића. По каснијим јудејским предањима, миријаде анђела окружују престо Божији (Дан 7 10; 1Ен 71 8; сАвар 21 6; 48 10; 4Језд 8 21), непрестано славећи Бога (1Ен 39 13; 2Ен 8 8; 17; 2Ен 20 4; 22 3; 42 4; 3вЛв 3 8).

2. Анђеоски редови

Познојудејске ангелолошке представе карактеристичне су и по томе што у њима постоји феномен анђеоских редова или скупина. Четири скупине анђела познаје БХГт 12в: *офаними*, *серафими*, *хајиот* и *анђео слуга*. У словенском Еноху (20–22) говори се о више анђеоских редова. Тако су на шестом небу четири реда: *анђео свих људских душа*, *седам финикса*, *седам херувима* и *седам шестокрилих (серафима из Ис 6 2)*. На седмом небу су: *арханђели*, *бестелесне силе*³¹, *господства*³², *начала*³³,

28 Wilhelm Bousset, op. cit., 323.

29 Ibidem.

30 Hans-Joachim Kraus, *Psalmen*, Neukirchen, 21961, 702.961.

31 Упореди још 1а, 5а; 29, 3д; 33, 7б. Ознака „силе“ – „δυνάμεις“ за један анђеоски ред има библијско упориште у Божијем имену „tAab'c. hw<h.y.“; што Септуагинта обично преводи са „κύριος τῶν δυνάμεων“ (уп. Grindmann, ThWNT II, 297.). Као „δυνάμεις τοῦ οὐρανοῦ“ означавају се звезде (2 Цар 17 16; 21 3, 5; 23 4; Пс 33 6), док 4 Ен 20 1; Авар 1 8 и 3вЛд 3 10 знају за „ἄγγελοι (-ος) τῶν δυνάμεων“. Нови савез их помиње на три места (Рим 8 38; Еф 1 21; 1 Петр 3 22).

32 Назив „господства – κοριόπητες“ за анђеоски ред налази се још у 1 Ен 61 10, као и у неким новосавезним списима (Еф 1 21; Кол 1 16).

33 „Начала – ἀρχαί“ као анђеоски ред помињу се још и у Рим 8 38; Еф 1 21; Кол 1 16.

власти³⁴, херувими, серафими³⁵, престоли³⁶, многооки³⁷, офаними (изгледа да су овде офаними персонификовани точкови из Јез 1 15). У етиопском Еноху 61 10 анђели се именују: *војска небеска, сви свети на висини, војска Божија, херувими, серафими, офаними, сви анђели силе, анђели власти*. У четвртој глави ЗвАд анђели су распоређени на следећи начин: 1) *анђели* (појединаца); 2) *арханђели* (они на Божији захтев дају живот творевини); 3. *начала* (анђели метеоролошких услова); 4. *силе* (анђели звезда); 5. *власти* (спречавају демоне да разруше свет); 6. *господства* (анђели народа); 7. *тронови*; 8. *серафими*; 9. *херувими*. Карактеристично је да се, у односу на раније старосавезне списе, херувими и серафими сврставају у анђеоске редове.

У Завештању Левијевом анђеоски редови су раздвојени на различита неба. На другом небу су „анђели који кажњавају“; на трећем су „силе војног логора“ – „δυνάμεις τῶν παρεμβολῶν“, који су спремни да казне сатану; на четвртном небу су „свети“ – „ἅγιοι“; на петом су „Анђели лица Господњег“ – „ἄγγελοι τοῦ προσώπου κυρίου“; на шестом небу су анђели који се залажу за људе; док су на седмом небу троновима и власти („θρόνοι“, „ἔξουσία“)38. Богате ангелолошке представе могу да се нађу и у јеврејском Еноху, где постоји најмање пет система анђеоских класа³⁹. Неки од ових анђеоских редова појављују се у Новом савезу. Апостол Павле разликује седам анђеоских редова (Гал 3 19; Еф 1 21; Кол 1 16; 2 10; 1Сол 4 16; Јев 2 2). Један од редова о којима говори апостол чине *арханђели* (1Сол 4 16), али они су већ у позном јудејству били познати.

2.1. Арханђели

Први пут се, изгледа, арханђели помињу у грчком Еноху (20 7)⁴⁰. Код Товије се Рафаил представља као „εἷς ἐκ τῶν ἐπτὰ ἀγίων ἀγγέλων“, док се у Завештању Левијевом не прави јасна разлика између назива „ἄγγελοι τοῦ προσώπου κυρίου“ и „ἀρχάγγελοι“. Иначе, српска реч „арханђел“ долази од грчке „ἀρχάγγελος“, што значи први анђеоски, првоанђеоски. Од других су се анђели разликовали по томе што су имали лично име; неки од њих, као на пример Уриил, понегде важе као кнежеви анђеоске војске (1Ен 20 1). На другим местима наступају као анђели звезда (2Ен 19 2), поготово када је реч о Уриилу, кога 1 Ен 82 7 доживљава као господара над звездама. Начелно се веровало да су узвишенији од анђела, што се види у 2Ен 19 3, где стоји: „Ово су арханђели, који су изнад анђела, и они уређују сав живот, небески и земаљски“; тиме се показује њихова одговорност пред Богом за космички ред.

Њихов број у различитим списима осцилира. Углавном се говори о седам, шест или четири арханђела. У 1Ен 29 1 помиње се седам арханђела⁴¹ по именима:

34 „Власти – ἐξουσίαι“ налазе се такође у Еф 1 21; Кол 1 16; 1 Петр 3 22; поред тога, налазе се још у 1 Кор 15 24; Еф 3 10; 6 12; Кол 2 10, 15.

35 Уп. још 1а, 6б и 22, 2н. Као анђеоски пар, Херувими и Серафими јављају се још у 21 1, као и у АМој 32. Иначе, оно обично са Офанимима чине триаду (19 6; 22 2; 29 3; 1 Ен 61 10; 71 7). Касније се поново јављају у пару (3 Ен 1 8; 6 1, 3).

36 „Престоли – θρόνοι“ први пут се појављују у Дан 7 9. Као анђеоски ред помињу се још у ЗавЛев 3, 8; Кол 1 16.

37 Многооки су вероватно дупликат офанимима, исто као серафими шестокрылима (уп. 21, 1)

38 Hans Bietenhard, *op. cit.*, 106.

39 1) погл. 17 8; 19–22; 25 – 28 6; 2) погл. 17 1–7; 3) погл. 18; 4) погл. 28 7–48а; 5) погл. 3–16; 48bcd, уз то део у поглављу 23; Hans Bietenhard, *op. cit.*, 106.

40 Christian Böttrich, *Das slavische Henochbuch*, Gütersloh, 1996, 881.

41 По мишљењу већине библиста, идеја о седам арханђела религијско-историјски потиче од

Уриил, Рафаил, Рагуил, Михаил, Сарил (или Сариквиил), Гавриил и Рамаил. Иста књига говори о четири престога арханђела (1Ен 9 1; 40 1): Михаилу, Гавриилу, Уриилу и Рафаилу; нешто даље (40 3), уместо Уриила, стоји Фануил⁴². Словенски Енох зна за три арханђела: Михаила, Гавриила и Фревоила писца. Седам првоанђела помиње се и у Завештању Левијевом (8). Јерусалимски таргум на Пнз 34 6 помиње шест арханђела: Михаил, Гавриил, Метатрон, Јефиил, Уриил и Јефефија. У Вазнесењу Исајином говори се да на сваком небу, окружен анђеоским војскама, столује по један велики анђеоски⁴³. У 3Ен арханђели су распоређени по небесима, идући одозго: 1) Михаил – Аработ; 2) Гавриил – Макон; 3) Шатакиил – Ма’он; 4) Шахакиил – Зебул; 5) Бадариил – Шехакил; 6) Батакиил – Раки’а; 7) Пазриил – Вилон. Упркос томе што су именовани, само двојица њих имају јасно изражену персоналност – Михаил и Гавриил⁴⁴. Поред њих, нешто више се зна о Рафаилу и Уриилу.

3. Имена анђела

У познојудејским предањима, укључујући ранохришћанске и гностичке текстове, тешко је и приближно одредити број именованих анђела. Постоји велики број варијација имена, где није јасно да ли се ради о једном анђеоском лику или два различита са сличним именом. Тако се појављују: Јаоил – Јехоел, Панијел – Фануил, Пазрил – Пахадиел, Сарил – Сараил итд. Етимологију многих имена тешко је одредити. Она су у великом броју случајева теофорска; често име анђела одређује особине или функције које врши. Понекад је име анђела идентично именима неких старозаветних личности, нпр. Давид, Каин, Уза, Рагуил итд. Од великог броја анђеоских ликова, ми ћемо навести само неколико најпознатијих, то јест оних о којима има нешто више сачуваних података.

Посебно место међу анђелима заузима Михаил⁴⁵. Име „Михаил“ („Μιχαήλ“) изводи се од „מִי“ = „ко“; „כָּ“ = „као“; „אֱלֹהִים“ = „Бог“, то јест „מִיכָאֵל“ – „Ко је као Бог“. У Дан Михаил је небески кнез Израила (10 13.21; 12 1), небески ἀρχιστρατήγος (2Ен 22 5; 33 9; гАВар 11 4.6-8; 13 3; ЗвАвр 1с). Он се, заправо, од свих канонских књига, појављује само код Данила, где се први пут и јавља име „Михаил“⁴⁶. Као арханђел сусреће се у 1 Ен 71 3; гАВар 11 8; АМој 1; 22; 38; 43; АЈст 1 3; АСед 14 1; ЗвАвр 1; ЗвСлм 1 6. На другим местима јавља се као један од четири анђеоска кнеза (1Ен 9 1; 10

седам планетарних богова у старом Вавилону. Јачањем монотеизма у јудејству, ранија божанства деградирана су и сведена на ниво анђела. По Gunkel-овом мишљењу, кога наводе Bousset-Greifmann (op. cit., 325), у Вавилону је било шест планетарних богова, којима се као седми додавао бог писар – Небо. Феномен седам анђела (људи), односно шест људи плус један писар налази се и код Јез 9 2–11.

42 По мишљењу Christian-a Böttrich-a (op. cit., 881), чини се да су четири жива бића код Јез 1 5 подстакли представу о „анђелима лица“ (уп. Јуб 2 2; 31 14; 3Лев 3 5; I QSb 4 25с; I QH 6 13), те представљају темељ за схватање „четири анђела Господња“ у 1 Ен 40 2. Тако би се број од четири арханђела могао схватити као изворан (уп. 1 Ен 9 1; 10; 21–36; 40 2–10; 54 6; 71 8, 9, 13; 87 2; 88 1–3; АЕз 6 2; I QM 9 15с), на супрот касније развијеним схватањима (уп. 1 Ен 20 1–7; 81 5; 90 21; Тов 12 15; 3Лев 8 2; АМој 40). Етиопски (1) Ен 82 7 могао би да буде покушај комбиновања ових традиција. У стиху 19 1 Енох види седам одељења анђела, те се може претпоставити да се овде ради о арханђелима и њиховој пратњи (уп. 20 1).

43 Hans Bietenhard, op. cit., 106.

44 Ibidem, 107.

45 Уп. Wilhelm Bousset, op. cit., 327.

46 Eduard Lose, op. cit., 932.

1, 4, 9, 11; 40 2-10; 71 8, 13; РСв 9; 15; АМој 40; Сиб 2 215; уп. АЕср 6 2), и као такав постављен је на једној од четири стране крај трона (мПесРаб 46). Другде се сусреће као један од шест или седам арханђела (1 Ен 20 5)⁴⁷. У јудејским параболома приказује се окружен са шест младића (изворно арханђела), као онај који изграђује јудејску ἐπιλογία⁴⁸. Михаил је посебно близак Богу (ЗвНф 8 4; 9 1), он непрестано слави Бога (1 Ен 40 4), важи као посебан Божији литург (ЗвАвр 15: „ὁ ἐμὸς λειτουργός“), који чува кључеве небеске (ГАвар 11 2: „ὁ κλειδοῦχος τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν“)⁴⁹. Михаил је небески велики свештеник (4 Вар 11сс; ХгГ 12b)⁵⁰, чији се олтар налази на четвртом небу (уп. Отк 12 10). Он на олтару небеске светиње приноси жртву (ХгГ 12b).

Као анђеолов народ, Михаил је сажалив и милостив, стога се и назива „милостиви, дуготрпељиви Михаил“ (1Ен 40 9); у Узношењу Исаије за њега се каже: „magnus angelus Michael deprecans semper pro humanitate et humilitate“ (9 23). Он је заступник (συνήγορος) који се за Израилце моли код Бога (1Ен 68 4; Јома 77a)⁵¹. Истовремено је анђеолов суда (1Ен 54 6)⁵², велики „кнез Сиона, кнез Јерусалима“ (тгПс 136 7с). На крају дана он ће стати на страну свога народа (Дан 12 1; 1Ен 90 14). Михаилова владавина над Божанским бићима одговара Израиловој владавини над „сваким телом“ (1QM 17 5-7)⁵³. Поред Гавриила, Рафаила и Уриила, арханђеолов Михаил је постављен на крају живота (АЕср 6 1с), он прати душе умрлих на онај свет (ЗАвр 1 20). Као анђеолов народ, Михаил је и законодавац⁵⁴; он је дао Мојсеју закон (АМој 1; уп. Гал 3 19).

Михаил је анђеолов који води Еноха (1Ен 24 6; 71 3с) и доводи га пред Богом. Иначе Михаил, по неким другим предањима, борави на седмом небу (ЗЕн 17 3) и са Гавриилом и Рафаилом господари над седам светских простора (Зох Пост 39b); он је анђеолов вођа читавог света. Михаил стоји у врху седамдесет анђела народа (ЗвНф 8 4; 9 1). Он зна тајну формулу којом је створен и уређен свет (1Ен 69 14–25), чиме се доводи у везу са стварањем. Тројица људи који су посетили Аврама код мамријског дуба, по каснијем равинском предању, била су три анђела. У средини је био Михаил, а са стране Гавриил и Рафаил. Михаил најављује Сари да ће родити сина Исака (Јома 37a). Он је био онај који се рвао са Јаковом и благословио га (ТгЈ I на Пост 32 24; ЈалСим 1, 39, 2)⁵⁵. Михаил је водио народ кроз пустињу (Аб на Изл 23 20)⁵⁶ и са другим анђелима сахранио је Мојсеја (ТгЈ I на Пнз 34 6). Арханђел Михаил је побио Сенахерибову војску пред Јерусалимом (2 Цар 19 35: мдИзлР 18 80с) и спасао тројицу младића из ужарене пећи (Дан 3: мдПостР 44 27d)⁵⁷. У овим јудејским предањима Михаил се готово поистовећује са старосавезним Анђелом Господњим. Гавриил и он су „цареви војска“ (мдБрР 11 162d), али Михаил је још узвишенији. Михаил је највећи анђеолов, „анђеолов који стоји на најузвишенијем месту“ (АМој 10),

47 J. Michl, Engel V (Engelnamen), RAC V, 244.

48 Wilhelm Bousset, op. cit., 327.

49 J. Michl, op. cit., 244.

50 August Wünsche, *Aus Israels Lehrhallen I: Kleine Midraschim zur späteren legendarischen Literatur des Alten Testaments*, Hildesheim ND, 1967, 271.

51 Wilhelm Lueken, op. cit., 22.

52 Изгледа да се у овој улози представља у синагоги из Дура Европоса (уп. J. Leroy, *RevHistRel* 138, 1950, 240).

53 Eduard Lose, op. cit., 932.

54 Johann Michl, op. cit., 245.

55 Ibidem, 246.

56 Wilhem Lueken, op. cit., 17.

57 Johann Michl, op. cit., 246.

стоји Богу с десне стране (мдБрР 2 31) и заједно са Богом бори се против сатане⁵⁸.

Етимологија имена *Гавриил* није јасна као код Михаила. Јеврејско име „גַּבְרִיֵּאל“ (грч. „Γαβριήλ“) могло би да значи „Човек Божији“ или „Снага Божија“ (уп. мдБрР 2 137с; Сиб 8 459: „σθεναρόν δέμας“), или, пак, „Бог се силно показао“, како је мислио Noth⁵⁹. Гавриил се, од канонских списа, појављује једино у Дан (8 16; 9 21), где пророку Данилу тумачи виђења (8 16-26; 9 21-27)⁶⁰. Он је један од арханђела (2 Ен 21 3), један од четворице великих анђела (1Ен 9 1; 10 1.4.9.11; 40 9; 54 6; 71 8с.13; АМој 40; Сиб 2 215). Додуше, на другим местима уврштен је у ред шест (тгЈрс 1 на Пнз 34 6) или седам великих анђела (1Ен 20 7). Он се, заједно са Михаилом, Рафаилом и Уриилом, појављује на крају живота (АЈзд 6 1с). Са Михаилом, Рафаилом и Фануилом учествује на суду и баца Азаела и његову војску у ужарену пећ (1Ен 54 6). Захваљујући имену, Гавриил је важио као господар сила (1Ен 40 9).

Као један од четворице великих анђела, он стоји на једној од четири стране поред престола Божијег (мдБрР 2 137с). По једном другом предању, Гавриил се налази на шестом небу (3Ен 17 1) и, заједно са Михаилом и Рафаилом, влада над седам светских простора (Зох Пост 39b)⁶¹. Михаил и он су „поглавари анђеоских војски“ (мдБрР 11 162d). Гавриил је важио и као анђеоски огња (3Ен 14 4; мдПс 117 § 3 240b)⁶². Он је у опису Аврамовог гостољубља у Пост 18, по каснијем јудејском предању (Јома 37а), био један од тајанствених гостију, заједно са Михаилом и Рафаилом. Заједно са Михаилом и другим анђелима био је присутан приликом Мојсејеве смрти (тгЈрс 1 на Пнз 34 6; мдПнз 11 208а); спасао је тројицу младића (Дан 3) из ужарене пећи (мдИзлР 18 80с). У гностичким списима Гавриил игра важну улогу. Он је један од седам наузвишенијих анђела (gn. Gemme, DAL 1, 2, 2157). Он се чак појављује изнад седам арханђела. Јавља се у лику орла⁶³. У Новом савезу Анђеоски Гавриил најављује Захарији рођење Јована Крститеља (Лк 1 11-20) и Марији рођење Христа (Лк 1 26-38).⁶⁴

Поред Михаила и Гавриила, запажену улогу у познојудејској ангелологији играо је *Рафаил* (Раφαήλ). Значење имена „רַפָּאֵל“ Јесте да је „Бог спасао (исцелио)“⁶⁵, или, пак, по неким мишљењима, „спаси, о Господе“. Рафаил наступа као многоструки помоћник људи (Тов 3 16; 5 4; 7 9; 8 2; 9 1.5; 11 1.7; 12 15). Он је један од седам анђела који „на небесима доносе молитве светих и ступају пред Славом Светога“ (Тов 12 15). Он је заштитник од болести и рана (1Ен 40 9). Рафаил савладава и окува у Горњем Египту демона Асмодеја (Тов 8 3). По једном предању, Рафаил је један од четворице анђеоских кнежева (1 Ен 9 1; 10 1.4.9.11; 40 9; 54 6; 71 8с.13; АМој 40; Сиб 2 215), по другом – један од шесторице или седморице (1 Ен 20 3). Као и Михаил, и Рафаил се назива „ἀρχιστρατήγος“ (АЕср 1 4). Он слави

58 Wilhelm Bousset, op. cit., 327.

59 *Die israelische Personennamen im Rahmen der gemein-semitischen Namengebung*, Stuttgart, 1928, 190.

60 С. Н. Hunzinger, „Gabriel“, RGG3, 2, Tübingen, 1958, 1185.

61 Ibidem.

62 Johann Michl, op. cit., 240.

63 Ориген, *Против Келса*, 6, 30.

64 Занимљиво је да се Гаврил у неким ранијим хришћанским списима поистовећује са преезистентним Христом, то јест Логосом. У облицију арханђела Гаврила Христос се јавио Марији, касније се пак оваплотио. Исто говори и Епифаније Кипарски: „У Анђелу је говорио Христос. Господ, који је узео обличје слуге, сам се приликом оваплоћења обликовао, а Марија, примивши Реч као земља кишу, затрудне; сама Реч Божија учини од себе свети плод, узевши људску природу“ (*Ancoratus* 66, 6).

65 *Die israelische Personennamen*, 179.

Изабраника (Месију) и оне које је Бог себи изабрао (1Ен 40 5). Рафаил је и у каснијем јудејском предању један од четири велика анђела. Он је један од оних анђела који стоје уз Божији трон. Поред тога, Рафаил стоји у вези са сунцем. Он је анђео првог недељног дана. У раном хришћанском предању Рафаил је један од најраније створених анђела (ЕвВр 4 29). Саобразно самом имену, он важи за анђела оздрављења⁶⁶. Поготово је његова улога наглашена у коптској Цркви.

Име „Уриил“ („אוריאל“ – „Οὐριήλ“) доводи у везу са светлошћу – אור. Стога би само име требало да значи „Светлост је Бог“ или „Светлост Божија“. Уриил се нигде не помиње у библијским списима. У интертестаментарној и равинској литератури сусреће се у различитим улогама. Он је арханђел (ЗвСлм 2 4), један од четворице великих анђела (1Ен 9 1; 10 1.4.9.11; АМој 40; Сиб 2 215), а појављује се и међу шест или седам првоанђела (1Ен 20 2). Повезивање са אור значило би да је он регент звезда небеских⁶⁷. По 1Ен 20 2, он је постављен над војском небеском и тартаром (уп. 1Ен 33 3; 72 1; 74 2; 75 3; 79 6; 80 1; 4Језд 4 1; 5 20; 10 28; Сиб 2 229 – Уриил разваљује врата ада). Посебна Уриилова служба јесте посредовање приликом откривења (1Ен 10 1). Он је један од четири велика анђела (мдБрР 2 137с) и, као такав, стоји на једној од страна поред Божијег престола. На неким другим местима појављује се у групи од шест анђела (тгЈрс 1 на Пнз 34 б). Он важи за анђела планета. Уриил је на посебан начин повезан са судом; он на суду отвара врата пакла (Сиб 2 228с) и доводи мртве пред лице Бога судије (Сиб 2 229–235; ДлПт 6). При томе им поново даје дух и душу (ДлПт 4)⁶⁸. Као и Рафаил, и он је један од анђела које је Бог створио на самом почетку (Ев Вр 4 29). Заједно са Гавриилом чини облак од огња (уп. Изл 13 21); они воде праведнике у (есхатолошку) Свету земљу (ДлИл 39 4)⁶⁹.

Метатрон је један од најкомплекснијих анђеоских ликова. Одавно се воде расправе о етимологији ове речи, која у јеврејском гласи „מטטרון“⁷⁰. Чини се највероватнијим да се овде ипак ради о позајмљеним јелинским речима, и то „μετὰθρόνον“, то јест „Анђео који стоји на страни трона“⁷¹, или „μετὰ (τὸν) θρόνον“, што би значило „Следећи од трона“, то јест Бога⁷². У овом контексту то конкретно значи да је он Божији заступник, после Бога највећи ауторитет. Метатрон се назива „שַׁר הַפְּנִיּוֹת“, што значи „Кнез лица Божијег“. Он гледа Бога лицем у лице и налази се у његовој непосредној близини⁷³. Као што се пред Божијим троном налази завеса, тако се и испред његовог трона налази застор (3Ен 10 2). Његов трон, као и Божији, окружују огањ, ветар и земљотрес (15 2). У сликовитим представама јеврејског Еноха (3Ен) он је представљен као „други Бог“, то јест Метатрон се у 3Ен 9; 10; 12 означава као „Мали Јахве“⁷⁴.

66 Ориген, *Омилија на Бр* 14, 2.

67 Wilhelm Bousset, op. cit., 328.

68 Johann Michl, op. cit., 255.

69 Ibidem.

70 Н. Junker сматра да се Метатрон изводи од латинске речи „metator“ – ратни чиновник који иде испред војске, тражећи и омеђавајући место за логор (*Untersuchungen über literarische und exegetische Probleme des Buches Dan*, 60). Истог мишљења је Wilhelm Bousset, op. cit., 354, с тим што он говори само о његовој функцији изасланика. R. Bechai држи да се реч Метатрон изводи од „mhnw, twr“ – гласник (*Auslegung der Thora*, 98, col. 4). О различитим решењима опширније код Hugo Odeberg, *3 Enoch or the Hebrew book of Enoch*, Cambridge, 1928, 125–142.

71 Johann Michl, op. cit., 221.

72 Hans Bietenhard, op. cit., 149.

73 Ibidem, 151.

74 Hugo Odeberg, op. cit., 82.

Равини су у каснијој традицији Метатрона егзегетски повезивали са Изл 23 21, где се помиње Анђео Господњи, за ког се каже: „Јер је моје име у њему“. Тако на једном месту у бСанхедрину 38b, приписано рави Наману⁷⁵, који је говорио о рави Идиту и његовој расправи са јеретиком при тумачењу Изл 24 1, стоји: „Један отпадник рече рави Идиту: зашто се каже: 'И рече (Бог) Мојсеју: изиђи горе ка Господу'? Треба ли то да значи: 'Попни се горе код мене'? Овај (рави) одговори: 'То је рекао Метатрон, чије је име исто као и његовог Господа, како се већ зове: »Јер је моје име у њему« (Изл 24 1)'. На то криво додаде отпадник: 'Треба ли се он онда обожавати?' Рави Идит одговори: 'То значи »אל תמר בוי« – »немој му се противити«, тиме хоће рећи: »אל תמר בוי« – »ти не треба са њим да га замениш«. Метатрон, дакле, носи, као и Бог, име „Јахве“⁷⁶. Додуше, „Мали Јахве“, али наведени примери указују да су се нека типично Божанска својства приписивала Метатрону.

Бог га назива „נַזִּיר“ – „младић“, „пратилац“, „слуга“ (3Ен 3 2)⁷⁷. У таргуму на Пнз 34 6 Метатрон се помиње заједно са арханђелима Уриилом, Јефилом и Јефифијем. Њих четворица односе на небо Мојсејеву душу након смрти. Ови арханђели зову се „Учитељи мудрости“⁷⁸. Метатрон се сусреће у једном равинском предању које говори о узношењу Елише бен Абује (Ахер)⁷⁹, као небески писар који свакодневно записује заслуге Израила (бХагига 15a). Ахер, пошто је видео Метатрона да седи, верује да постоје два Бога на небу. Због тога касније постаје отпадник⁸⁰. Метатрон се појављује и као учитељ. Наиме, превремено умрлу децу, чије душе посећују „небеску школу“, поучавају Тори Бог и Метатрон (б'Абот Цара 3b). Равини су се у овом случају позивали на Ис 28 9. Метатрон открива Мојсеју небеске тајне (3Ен 48 7.10d).

Метатрон није само небески писар и учитељ, него је и небески свештеник: „У време када Свети – слава му – нареди Израилцима да саграде скинију и, завршавајући (заповест), наложи служећем анђелу да се сагради скинија на висини. То је 'светиња младога', чије је име Метатрон, и у њој ће приносити духове праведника за уклањање грехова Израила у данима изгнанства“ (Б'мидбар, пар. 12 на Бр 7 1). Метатрон се моли код Бога за праведнике⁸¹ и посредује у молитвама Израилаца⁸². Чак се показује у улози гласника; после пада анђела (Пост 6 1-4), Метатрон силази са неба и најављује потоп⁸³. Негде је представљен као лестве које је Јаков видео у сну (Пост 28 12): „Лества младића Метатрона, који је већи од својих другова распоном од пет стотина година и свих кнежева који су над народима...“⁸⁴ То значи да повезује овај свет са оним.

75 Alan F. Segal, *Two Powers in Heaven*, Leiden, 1978, 168.

76 Hans Bietenhard, *op. cit.*, 149.

77 Johann Michl, *op. cit.*, 223.

78 Hugo Odeberg, *op. cit.*, 95.

79 Елиша бен Абуја је танаит из 1–2. века, савременик рави Акиве и учитељ рави Маира, један од највећих познавалаца закона, од кога је касније одступио. Због тога је и добио апостатски назив „Ахер“ (гхеа;) – „други“, „отпадник“. О разлозима његовог скретања постоји више предања. Нешто опширније види *Jüdisches Lexikon II*, Berlin, 1928, 365–367.

80 Hans Bietenhard, *op. cit.*, 150.

81 На пример Мојсеја: мидраш *Tanchum wa'ethchannan 5a*.

82 *Jalqut chadasch*, 115, 1; 116, 2f.

83 August Wünsche, *op. cit.*, 8.

84 По мидрашу *Зидови и дворови Ган Едена и њихови становници*: August Wünsche, *Aus Israels Lehrhallen III*, Kleine Midraschim zur späteren legendarischen Literatur des Alten Testaments, Hildesheim ND, 1967, 63.

Врло важну улогу Метатрон игра у Трећој Еноховој. Ипак, ови извештаји не чине јединствену целину. Заправо, они делом веома одударају једни од других. Ово се објашњава компилаторским карактером ЗЕн. С једне стране, Метатрон је кнез и господар над анђелима (ЗЕн 4 8). Седамдесет анђела народа њему су потчињени. Он је „кнез овога света“ (10 3; 14 1; 48 9) и кнез свих кнезова (48 4). Он влада над највишим анђелима, над Елимом, Ерелимом, Тафсаном; њему су потчињени Самаил и анђели природних појава. Појављује се као анђеоска планета. Метатрон има седамдесет имена, онолико колико има језика на земљи (ЗЕн 3 1; 48 9С; уп. 48 5d)⁸⁵. Једно од његових имена је „Јаоил“ („יִאוֹיִל“). На глави му је царска дијадема, са 49 (7 x 7) драгих каменова (12 3); на круни му је Бог исписао слова којима су створени небо и земља (13 1)⁸⁶. Он зна све тајне мудрости и Тору. Све тајне неба и земље њему су познате (48 4). Коначно, он спроводи Божије одлуке на земљи (48 10).

С друге пак стране, у ангелолошким деловима (ЗЕн 17–28) Метатрон се не помиње у трећој анђеоској хијерархији. По стиховима 30 2 и 38 3, Метатрон није „кнез овога света“. У неким каснијим уметцима (10 3; 16) видљива је јасна тенденција да се умањи Метатроново достојанство. Тако се за њега каже у 10 3: „Учинио сам га кнезом и господарем над свим кнежевима мога царства и над свом децом небеском, изузев осам великих кнежева, који су уважавани и поштовани, који су названи ‚Јахве‘, по имену њиховог цара“⁸⁷. У глави 16 извештава се о већ поменутој Ахеровој причи из БХгг 15а. Метатрон је кажњен са седамдесет огњених удараца јер се није поклатио и пристао да буде слуга. Од тада Метатрон, иако остаје на небу, не седи више на престолу.

Метатрон се у неким предањима доводи у тесну везу са Енохом, односно Енох се поистовећује са Метатроном. Готово на самом уводу ЗЕн (1. гл.) Енох-Метатрон се јавља као Анђеоски тумач (*angelus interpres*), који Јишмаелу бен Елиши открива тајне седмог неба (4–6). Ипак, лик Енох-Метатрон је изнад анђела. Бог га уздиже за кнеза и господара анђела (4 5), упркос протесту тројице служећих анђела, Уза, Аза и Азаела (4 6). Зато што није био на почетку стварања врховни анђеоски, на небу га називају „младић“ (4 10). По главама 6 и 48с, Шекина се налазио на земљи до доба потопских нараштаја, али тада бива узнесен на небо (6 1; 48 1С; уп. Пс 47 6)⁸⁸. Енох је тада, заједно са Шекином, узнесен на небо⁸⁹. Разлог Еноховог узношења јесте његова праведност, савршеност и вера. Поистовећење Еноха са Метатроном, врховним анђелом, повлачило је да Енох-Метатрон преузима(ју) дотадашњу функцију небеског свештеника, коју је вршио арханђел Михаил⁹⁰.

Име *Јаоил* састављено је од јеврејских речи „יִאוֹ“ и „יִל“ („יִאוֹ“ и „יִל“) и значило би „Јахве (је) Бог“. Јаоил се налази на седмој површини испод свода (ААвр 10 9). Појављује се као један од анђела који подучава певању носаче Божијег трона (ААвр 10 10; 18 10). Тело му је слично сафиру, лице хрисолиту, коса снегу, венац на глави му је као дуга, одело пурпур; у руци држи златни жезал (11 2). „Јаоил“ и „Јаоил

85 Johann Michl, *op. cit.*, 222.

86 *Ibidem*.

87 Hugo Odeberg претпоставља да се овде ради о гностичким упливима – „ovgdoaj“ (*op. cit.*, 85).

88 Hans Bietenhard, *op. cit.*, 152.

89 По масоретском тексту и преводу Седамдесеторице, Енох није доживео потоп. Међутим, по Самаритикону (самарјанском преводу), другачије су избројане године живота претпотопских праотаца; по том бројању, Енох је доживео дане потопца. Ову хронологију прати 1 Ен.

90 Hans Bietenhard, *op. cit.*, 156.

Јах“ („יהואל“) су имена Метатрона (ЗЕн 48 1d). „Јаоил“ се употребљава и као Божији надимак (ЛЈаков 2 79). У каснијим јудејским врацбинама он се са другим анђелима и архонима призива као „θεός“⁹¹.

Ариил (אַרְיֵל, Ἀριήλ) значи „лав Божији“ или „стадо Божије“. У Старом савезу појављује се као надимак Јерусалима (Ис 29 1); такође и као лично име (Језд 8 16). Важио је као анђеолов недеље, док је у гностичким списима господар ветрова⁹².

Јефефија (יִפְתָּיָה) би требало да значи „лепота Божија“. Важио је као „кнез Закона“, то јест Торе (ЗЕн 48). Он је један од шест арханђела (Ј1Тр на Пнз 34 6); он је са другом петорицом великих анђела сахранио Мојсеја.

Јефиил (יִפְתָּיָה), као и Јефефија, значи „лепота Божија“. На први поглед би се рекло да је реч о истом анђелу. Међутим, Јефиил се у Ј1Тр на Пнз 34 6 налази у истом низу са Јефефијом. Јефиил је такође једно од имена Метатрона (ЗЕн 48D1).

Херувиил (כְּרֻבִיאל) је „херувим Божији“. Он је, према неким предањима, „кнез“ херувима (ЗЕн 22 1, 11, 16). Представљен је као космички див; висок као седмо небо, широк као његова дужина (ЗЕн 22 3). Личи на ужарени угаљ, лице му је пламтећа ватра. На глави носи дијадему са Божијим именом. Крила му покривају тело (ЗЕн 22 8) и сав је окружен ватром (ЗЕн 22 9).

Рагуил (רַגּוּיֵל, Ραγουήλ) значи „Божији пријатељ“⁹³, арханђеолов који је један од шест, односно седам првоанђела (1Ен 20 4; 2Ен 33 6 – ту се појављује под именом Расуил). Рагуил води Еноха (1Ен 23 4), а прати га и на небо (2Ен 33 5). У средњовековном јудаизму важио је за анђела месеца адара. У неким хришћанским текстовима он је такође један од седам великих анђела.

Рамаил (רַמַּיֵל, Ῥαμαήλ) значи „Узвишеност Божија“, анђеолов суда правде (сАВар 55 3). Он је, по једном предању (сАВар 63 7), био Анђеолов Господњи који је побио 185 000 Сенахерибових војника (2 Цар 19 35; Ис 37 36). У каснијим астролошким текстовима сматран је анђелом среде⁹⁴.

Сариил (סַרְיֵל, Σαριήλ) значи „мој кнез је Бог“. Он је један од четири врховна анђела (Ратни свитак 9 15), или један од шест, то јест седам арханђела (1Ен 20 6). Постављен је над нечистим духовима. Касније постаје анђеолов месеца тевета.

Фануил (פְּנֻיֵל, Φανουήλ) или „Анђеолов лица Божијег“, анђеолов који се, уместо Уриила, појављује у четвртој групи највиших анђела (1Ен 40 9; 54 6; 71 8с.13). Он је задужен за покајање и наду оних који треба да наследе вечни живот (1Ен 40 9), одбијајући сатану да се дотакне места где су праведници. Са Михаилом, Гавриилом и Рафаилом одређује суд и баца Азазела са његовом војском у велику огњену пећ (1Ен 54 6).

Поред ових, у познојудејским, често и у гностичким, а касније и хришћанским текстовима могу да се нађу стотине именованих анђеолоских ликова. Набројаћемо само нека од њих: *Аваил* – „његов отац је Бог“⁹⁵; *Адонаил* – анђеолов месеца кислава; *Ананаил* – може да значи „облак Божији“, он уводи људе у тајне (1Ен 69 2); *Арахил* – „велики кнез“, представник силе Божије (ЗЕн 18 14с); *Азаил* – служећи анђеолов (ЗЕн 4 6), који, с друге стране, заједно са Азом и Узом, наводи људе на идололатрију (ЗЕн 5 9, уп. 1Ен 6 7); *Азбуа* – „велики кнез“, један од шест анђеолоских вођа, који праведнике и побожне

91 Опширније види: E. Peterson, „Engel – und Dämonennamen, Nomina barbara“, RhMus 75, 1928, 404с.

92 Иполит Римски, *Побијање јереси* 5, 14, 5.

93 Martin Noth, op. cit., 153с.

94 Johann Michl, op. cit., 228.

95 Eric Peterson, op. cit., 393.

одева у одећу живота (ЗЕн 18 22); *Бадаришил* – анђео града (крупe; ЗЕн 14 4), један од седам првоанђела који управља трећим небом (ЗЕн 17 1с); *Баракишил* – „од Бога послан“; Бебурос – анђео краја живота (АЈезд 6 1с); *Докишил* – „Божија финоћа“ или „Божија оштроумност“, чувар врата северног ветра, на суду држи вагу (ЗАвр 13); *Дубишил* – анђео Персијанаца (ЗЕн 26 12); *Гадришил* – „зид Божији“, преварио Еву и учи људе смрти (1Ен 69 6); *Галгалишил* – „точак Божији“, анђео сунца (ЗЕн 14 4); *Галисур* – открива тајне Торе (ЗЕн 18 16); *Гебуратишил* – „велики кнез“, представник силе Божије (ЗЕн 18 13); *Завулеон* – анђео краја живота (АЈезд 6 1с); *Загазил* – заједно са Михаилом и Гавриилом пратио Бога при смрти Мојсејевој (мдПнзР 11); *Зазришил* – „велики кнез“, представник силе Божије (ЗЕн 18 12с); *Зарфишил* – анђео срдње (ЗЕн 14 4); *Истраиш* – анђео месеца шевета и седмог дана, посредник откривења (1Ен 10 1); *Кадиишил* – „свети Бог“, кнез над петим светским простором (Зохар Пост 39б); *Кадумишил* – „од Бога“, владар над другим светским простором (Зохар Пост 39б); *Кокбишил* – „звезда Божија“, анђео звезда (ЗЕн 14 4) и тајних савета (1Ен 69 2); *Наариришил* – „слуга Божији“, велики кнез (ЗЕн 18 10с); *Натанаиш* – „Бог је дао“, анђео ватре и месеца шевета; *Нуришил* – „анђео ватре“ и вођа ветрова (1Ен 82 13); *Офанаиш* – „точак Божији“, анђео месеца (ЗЕн 17 5); *Пахадииш* – „страх Божији“, анђео поретка, један од седам првоанђела (ЗЕн 17 1); *Педаиш* – владар светског простора (Зохар Пост 39б); *Пелиш* – анђео месеца ава, постављен над чудом мудрости; *Радверииш* – кнез серафима и служећи анђео пред Богом (ЗЕн 27 1сс); *Рафатаиш* – анђео планета (ЗЕн 46 2); *Разиш* – „тајне Божије“, анђео тајни и учитељ Адамов (СефЈац 15б); *Ремииш* – један од седам првоанђела (1Ен 20 7, грчки текст); *Рикбил* – кнез који стоји крај меркабе (ЗЕн 19 1); *Салатишил* – анђео који је пратио Јездру (4Језд 5 16); *Самаш* – анђео који гаји рајско дрво или винову лозу (гАВар 4 8); *Симкишил* – анђео одлуке, постављен над душама умрлих у пороку (ЗЕн 44 3); *Седекишил* – „правда Божија“, одева душе које долазе на небо⁹⁶; *Сарафишил* – кнез серафима (ЗЕн 26 1–8); *Соферишил* – „лепота Божија“, један од шест првоанђела са крилима (ЗЕн 18 25); *Суришил* – анђео месеца тишрија, начињен силом ватре⁹⁷; *Тагас* – један од великих кнежева (ЗЕн 18 5); *Тахаришил* – „Бог је чист“, кнез над првим светским простором (Зохар Пост 39б); *Туришил* – анђео који људима одаје тајне (1Ен 69 2); *Хадришил* – анђео планете; *Фалтишил* – „спасење кроз Бога“, анђео народа (4Језд 5 16); *Цервишил* – анђео над јачином, помогао Давиду у борби са Голијатом (Пс.-Филон, Библ. стар. 61 5); *Шахакишил* – један од седам анђела који је на четвртом небу (ЗЕн 17 3)... Читава творевина је испуњена анђелима и под њиховом контролом.

* * *

На основу изложеног, без обзира на то што је ово тек елементарни увид, да се закључити да се у појединим круговима позног јудаизма развила једна специфична теологија. У њој је наглашено место припадало ангелолошким и сликовито-визуелним представама. Феномен познојудејске (али и ранохришћанске) ангелологије вишеструко је занимљив. Наиме, тај чудесни свет небеских ликова играо је важну улогу у религијској свести тадашњег човека. Карл Ранер, посматрајући тај феномен више из теолошко-икономијске перспективе, дефинисао је познојудејску ангелологију као претходницу или припрему за каснију хришћанску христологију⁹⁸. Ова констатација може се узети као потпуно тачна. С једне стране,

⁹⁶ Ibidem, 341.

⁹⁷ Иполит Римски, *Лобијање јереси* 5, 14, 8.

⁹⁸ Karl Rahner, „Angelologie“, LThK 1, Freiburg in B, 1957, 533–537.

постоји много познојудејских и ранохришћанских текстова у којима постоје врло блиске везе између Божанског и анђеоског. У познојудејским текстовима постоје анђеоски ликови који на неки начин представљају малог Јахвеа, или се сам Јахве јавља под видом анђела. У ранохришћанским текстовима постоје многе идентификације Христа и анђела.

Међутим, поред овога, постоји још један занимљив феномен. Наиме, свет анђела и безбројних небеских ликова може се посматрати и из перспективе религијске свести као такве. То је једна специфична теолошка свест, која се манифестује у визуелно-сликовитим категоријама. Теологија се изражава кроз слике – феномен иначе карактеристичан за израилску мисао. Ипак, анђеоски ликови су често више од слике, они су заправо фотофаније Бога и творевине, с једне стране, и антрополошко-антропоморфне представе, с друге. Они су пројаве бића и перцепција бића – чудесан спој Божанског, човековог и природног. Снага ангелолошких представа посебно се огледа у догађајности такве теологије. Теолошки исказ кроз слику и имагинацију анимира целовитост човековог бића, појачава религијски доживљај. Он напада отворене егзистенцијалне пориве теолошког, етичког и естетског карактера. Истовремено, он богато изражава тајну постојања и живота. У једном персонализованом узлету спаја светове: Бога, човека и остатак творевине. Религијска свест конституише се тако што другост доживљава као личност, као присност. Наравно, постоје и опасности таквог теолошког исказа и доживљаја. Он може да одведе до фантазија и апокалиптичког лудила. То су реалне опасности овакве теологије. С друге стране, оне су временски и просторно ограничене – везане за одређену културу, то јест њен особен начин мишљења и перцепцију стварности. Уз то, ангелолошке представе позног јудаизма нису биле општеприхваћене, поготово не у таквој форми. Оне су више израз одређених духовних струјања, у којима се и развијала апокалиптичка књижевност.

Занимљиво је да у каснијој појмовно-спекулативној теологији, која се сусреће код каснијих отаца Цркве – Јустина Философа, кападокијаца, Максима Исповедника, Григорија Паламе и других, такав теолошки дискурс уступа место другачијем теолошком промишљању и језику. Апокалиптичке слике и визије анђеоских бића на нивоу теолошког исказа могу се, у извесној мери, доводити у везу са разумним силама (λογική δύναμις или λογικός υπάρχων) код Јустина Философа⁹⁹, логосима бића (τοῦ εἶναι λόγον) код Максима Исповедника¹⁰⁰, или фотофанијама (φωτοφάνεια) код Григорија Паламе¹⁰¹. Промена дискурса, наравно, не значи “укидање” неухвативе стварности, него се иста на другачији начин предочава човеку као реципијенту Божанске поруке. У основи, богатство теолошког исказа је неисцрпно и увек условљено предразумевањем оних људи који промишљају теологију. То су описи неухвативе стварности с којом човек долази у додир и у форми исказа је претаче у комуниколошки усвојене форме. Основна карактеристика познојудејских ангелолошких представа и теолошких исказа сведочи о богатој теологији слика и визија које су имале важну икономијску и егзистенцијалну димензију.

99 Уп. *Дијалог са Трифоном*, 62, 2 (167 Goodspeed).

100 Уп. *Амбигва* 7, PG 91, 1068-1101.

101 Уп. *Тријаде*, Београд–Шибеник 2008, 61.

Литература

- Bardtke Hans, *Die Handschriftenfunde am Toten Meer*, Berlin 1958.
- Bietenhard Hans, *Die himmelische Welt im Urchristentum und Spätjudentum*, Tübingen 1951.
- Böttrich Christian, *Das slavische Henochbuch*, Gütersloh 1996.
- Bousset Wilhelm, *Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter*, hg. von Hugo Greßmann, Tübingen 1926.
- Hirth Volkmarr, *Gottes Boten im Alten Testaments. Die alttestamentliche Mal'ak-Vorstellung unter besonderer Berücksichtigung des Mal'ak-Jahwe-Problems*, Berlin 1975.
- Hunzinger C. H., „Gabriel“, RGG³, 2, Tübingen 1958.
- Hurtado Larry W., *One God, One Lord: Early Christian Devotion and Ancient Jewish Monotheism*, Eerdmans²1998.
- Junker H., *Untersuchungen über literarische und exegetische Probleme des Buches Dan*, Bonn 1932.
- Kraus Hans-Joachim, *Psalmen*, Neukirchen²1961.
- Lose Eduard, „Michael“, RGG³, 4, Tübingen 1960.
- Lueken Wilhelm, *Michael, eine Darstellung und Vergleichung der jüdischen und der morgenländisch-christlichen Tradition vom Erzengel Michael*, Göttingen 1898.
- Michl Johann, „Engel“, BthW I, Graz – Wien – Köln 1959.
- Michl Johann, „Engel“, RAC V, Stuttgart 1962, 53–258.
- Noth Martin, *Die israelische Personennamen im Rahmen der gemein-semitischen Namengebung*, Stuttgart 1928.
- Odeberg Hugo, *3 Enoch or the Hebrew book of Enoch*, Cambridge 1928.
- Peterson Eric, „Engel – und Dämonennamen, Nomina barbara“, RhMus 75, 1928, 393–421.
- Peterson Eric, *Das Buch von den Engeln*, München²1955.
- Plöger Otto, *Das buch Daniel*, Berlin 1969.
- Rahner Karl, „Angelologie“, LThK 1, Freiburg in B, 1957, 533–537.
- Rohling August, „Über den Jehovaengel des Alten Testaments“, ThQ 48, 1866.
- Seebaß Horst, „Engel“, TRE IX, Berlin–New York 1982, 583–586.
- Segal Alan F., *Two Powers in Heaven*, Leiden 1978.
- Westermann Claus, *Gottes Engel brauchen keine Flügel*, Stuttgart²1978.
- Wünsche August, *Aus Israels Lehrhallen I: Kleine Midraschim zur späteren legendarischen Literatur des Alten Testaments*, Hildesheim ND 1967.

Rodoljub Kubat

**DIE ANGELOGIOSHE VORSTELLUNGEN DES SPÄTJUDAISMUS ALS
AUSDRUCK EINES SPEZIFISCHEN THEOLOGISCHEN DISKURSES
Eine Theologie des Bildes**

Im vorliegenden Beitrag wird die Vorstellung der himmlischen Welt des Spätjudaismus in Grundzügen dargelegt. Es wurde darauf hingewiesen, dass es um ein komplexes Phänomenon handelt, das eine mehrfache und verschiedenartige Entfaltung durchgemacht hat. Ausser einer allgemeinen Einsicht in die angelologische Vorstellungswelt des Spätjudaismus werden auch die Phänomene wie die Klassifizierung der Engel angesichts ihres Dienstes analysiert: ein Engel als der Ausleger des Willens Gottes, ein Engel als Stellvertreter, ein Engel als Nichtschlafende und die Engel der Ehre. Eine besondere Aufmerksamkeit wird der Engelorden geschenkt. Das ist ein Thema, bei dem die Entwicklung der jüdischen Überlieferung besonders berücksichtigt werden muss. Die Archangeln werden als ein spezifischer, selbständiger Orden betrachtet. Dann werden die Engelnamen erörtert: Michael, Gabriel, Raphael, Uriel, Metatron u. a. Nach den archäologischen Ausführungen der Schwerpunkt des Beitrages wird in die Sphäre der theologisch-hermeneutischen Überlegungen verlagert. In diesem Fall findet die theologische Aussage ihren Ausdruck in einer Theologie der Bilder und Visionen. Auf diese Weise wird das Thema der Ausdrucksmöglichkeiten des theologischen Diskurses eröffnet, wobei seine Bedingungen und Poliphonie deutlich zum Vorschein kommen.

Schlüsselworte: Angelologie, Angelologische Vorstellungen, Engel, Monotheismus, Transzendenz, Gott, Vermittler, Spätjudaismus, Engeldienste, himmlische Welt, Natur, Hierarchie.